

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XX

BELGRADE
1989

BALCANICA XX, Beograd 1989, 9—453.

Драгољуб ДРАГОЈЛОВИЋ
Балканолошки институт
Београд

ЦРКВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ДАЛМАЦИЈИ ОД РАЗАРАЊА САЛОНЕ ДО ОБНОВЕ СПЛИТСКЕ НАДБИСКУПИЈЕ

Аварско-словенска најезда на Балканско полуострво почетком VII века збрисала је црквену организацију у византијској провинцији Далмацији, сводећи је на неколико слободних приморских градова и острва, у чије се послове ослабљена Византија мало мешала. Као проконзуларна провинција на периферији царства, Далмација је неколико следећих векова остала политички јединствена целина са много неповезаних делова од којих је сваки тежио свом посебном развоју.¹ Краткотрајна франачка владавина почетком IX века није ништа битније променила. Далмација је Ахенским уговором о миру 812. године поново враћена Византији и реорганизована најпре у архонтију, а затим у тему Далмацију, остајући стварно или формално у оквиру царства све до 1069. године.²

О организацији црквеног живота у византијској Далмацији која је обухватала приморске градове Котор, Дубровник, Сплит, Трогир и Задар, као и севернодалматинска острва Раб, Крк, Црес и Лошињ, не зна се готово ништа до почетка IX века. Тек у франачким државним анализима помињу се задарски бискуп Донат и задарски дукс Павле (Paulus dux), који су крајем 805. боравили на двору Карла Великог у Диденхофену као посланици Далматинаца ради сређивања односа у

¹ Ј. Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957, 38—41.

² Исто, 46—52, 57, 61, 68 squ; cf. N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 120—21.

Далмацији која је привремено дошла под врховну власт Франака.³

Кад је обновљена бискупија у Задру, а и осталим градовима византијске Далмације, остаје за сада непознато.⁴ Казивање Томе Архибакона да је цркву у Далмацији после разарања Салоне обновио Иван Равењанин, који је као легат неког неименованог папе реорганизовао цркву у Далмацији и, поставши први сплитски надбискуп, изборио од папе да сва права некадашње салонитанске цркве пређе на нову, сплитску цркву, тешко је, бар у појединостима, усагласити са позивом папе Јована VIII што га је упутио далматинским бискупима и градским првацима 879. године да се врате у крило римске цркве којој су некада раније припадали.⁵ Овај несклад је већина истраживача решавала претпоставком да је црква у византијској Далмацији у једном дужем или краћем периоду била под јурисдикцијом Цариградске патријаршије и да је тек после оснивања Сплитске надбискупије 925. године дошла коначно под јурисдикцију западне цркве.

О времену и начину потпадања византијске Далмације под јурисдикцију Цариградске патријаршије постоји више различитих и међусобно противречних хипотеза. Подвргавање византијске Далмације под јурисдикцију Цариградске патријаршије, Н. Клаић датира у доба цара Јустинијана (527—565), Ф. Шишић у доба цара Лава III (717—741), А. Дабиновић у другу деценију IX века, кад је Ахенским мировним уговором из 812. године извршена подела интересних сфера између Византије и Карла Великог, а В. Новак и М. Барада датирају у доба патријарха Фотија, кад су далматински бискупи као поданици Византије 863. или 867. године стали на Фотијеву страну, не следећи антивизантијску политику папе Николе.⁶

Клаићеву хипотезу да је Далмација од времена прикључења царству око 538. године, за владавине цара Јустинијана, потпала под „јурисдикцију цариградског патријарха“ оспорава сачувана преписка папе Гргура I (590—604) која уверљиво доказује да је позноримска провинција Далмација са својим

³ Einhardi Annales, 193; F. Rački, *Documenta historiae chroatae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 310; cf. J. Ферлуга, *Византијска управа*, 48; N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 121—125. Произвољна је тврђања А. Dabinovića, *Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije*, Rad, 239, 231, да је Доната као провизантијског човека посветио цариградски патријарх.

⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 286.

⁵ Thomas Arh., 33—34; cf. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 291. Томино тврђење у целини оспорава N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 123—125.

⁶ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 125, А. Дабиновић, *нав. дело*, 242, V. Novak, *Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije*, Vjesnik za arh. i hist. dalm. (1923), 32; M. Barada, *Episcopus Croatinsis*, Croatia sacra, I, 1931, 181.

црквеним седиштем у Салони била под црквеном јурисдикцијом Рима све до разарања Салоне између 612. и 615. године.⁷

У другом додатку своје *Повијести Хрвата у вријеме народних владара*, Ф. Шишић доказује да је византијска Далмација потпала под јурисдикцију Цариградске патријаршије тек 732. године, „кад је цар Леон III Исауријац дошао у сукоб с папом због својих иконокластичких мјера“. „Није наиме ни мало невјеројатно — наставља Шишић — да су се и далматинске бискупије опирале по примјеру својих сусједа у Италији царевим иконокластичким наредбама, и зато је тада била веза с „херетичким“ патријаром слаба или чак никакова. Али ако не 787. послѣ седмог опћег црквеног сабора цариградског а оно најкасније послѣ сукоба с Карлом Великим и послѣ уређења политичких питања и територијалних прилика на источној обали Јадранског мора миром у Аchenу (803. и 812) и навлаш послѣ распра и рада мјешовитог повјеренства год. 817. „de finibus Dalmatarum Romanorum et Slavorum“. било је без сумње уређено и питање црквене припадности царске Далмације; ово разграничење (de finibus) не ваља ограничити тек на земљишни посјед, него га треба проширити и на подјелу јурисдикције између нинске хрватске бискупије (односно папе) и патријарове царске Далмације. Година 817. дакле најкаснији је могући датум, од којег су царски далматински бискупи морали гледати у смислу византијског државног права у цариградском патријару своју врховну црквену главу, као што је и народ у цару гледао свог директног господара. Овако може ствар да буде de facto, али de jure ипак вриједи година 732.“⁸

Иконоборачка политика цара Лава III који је, како пише византијски хроничар Теофан, 726. године отворено стао на страну противника икона изазвала је најжешћи отпор у Италији и европском делу царства, тада под јурисдикцијом западне цркве.⁹ Брзом интервенцијом себи оданих трупа, Лав III је угушио побуну иконофила и покушао да за своју иконоборачку политику придобије патријарха Германа I (715—730) и папу Гргура II (715—731). Пошто је папа Гргур II одбио царев захтев и на концилу у Риму 726. осудио иконоборство као јерес, Лав III је почетком 730. сазвао скупштину високих световних и црквених великодостојника са циљем да санкционише едикт против култа икона. Патријарх Герман I је одбио да потпише царев едикт, због чега га је Лав III сменио и за па-

⁷ J. Ферлуга, *Византијска управа*, 34—37.

⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 681—689.

⁹ Theoph., 404, писац Житија папе Гргура II, cf. *Liber pont.*, 404, 409, помињу два цара едикта; супротно мишљење даје Г. Острогорски, *Историја Византије*, 1969, 171, нап. 1; међутим, чињеница је да је концил у Риму 726. осудио иконоборачку политику цара Лава III; cf. J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum*, XII, 267—70.

тријарха именовано Анастасија (730—754) који је био спреман да испуни цареву жељу.¹⁰

Иконоборачку политику цара Лава III наставио је и његов син Константин V (741—775). Он је убрзо после крунисања за цара 741. године морао да бежи из Цариграда пред побуном иконофила које је предводио Артавазд, стратег теме Арменијак у Малој Азији. Потпомогнут иконофилима из балканског дела царства, који је био под јурисдикцијом Апостолске столице, Артавазд је успео да уђе с војском у Цариград и да из руку патријарха Анастасија прими царску круну. Нови цар је од мах обновио култ икона, што је наишло на одобравање папе Захарија који га је признао за законитог цара.¹¹

Обновљени односи између Рима и Цариграда поново су прекинати 749. године, кад је Константин V са себи верним трупама савладао Артавазда и ушао у Цариград. Жесток прогон иконофила који је започео цар Константин V наишао је на оштру осуду Апостолске столице. Она је четири године раније на концилу у Риму поново осудила иконоборство као јерес.¹² Да би се ослободио папиног мешања у послове источне цркве, Константин V је на сабору у Цариграду 754. године прогласио поштовање икона идолатријом, а посебним едиктом ставио под јурисдикцију Цариградске патријаршије све епископије Источног Илирика и хеленизованих јужноиталских провинција Калабрије и Сицилије, које су до тада биле под црквеном јурисдикцијом Рима.¹³

Царевом одлуком су обухваћена само она црквена седишта Источног Илирика и Јужне Италије која су била под непосредном влашћу Византије. Василијева notiција (*Vasiliū notitia*) која је састављена пре Никејског сабора одржаног 787. наводи само Солун, Сиракузу, Крит, Коринт, Регио, Никопол, Атину и Патрас као нове црквене дијецезе Цариградске патријаршије.¹⁴ Источној цркви је пре Никејског сабора припојена и Драч као црква јер се међу учесницима Никејског сабора спомињу которски епископ Јован и драчки епископ Нићифор.¹⁵ Одсуство далматинских бискупа на Никејском сабору 787, уверљиво потврђује мишљење Ј. Ферлуге да је Далмација пре аварско-словенске инвазије издвојена у засебну конзуларну провинцију која је и пре и после прикључења

¹⁰ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 172.

¹¹ Исто, 173—174; cf. *MGH. Epist.* III, бр. 57 и 58.

¹² J. D. Mansi, XII, 371—374; иницијативу је дао папа Гргур III, а закључке сабора записао је Бонифације.

¹³ J. D. Mansi, XII, 577, XIII, 204—364; cf. Г. Острогорски, *О веровањима и схватањима Византинца*, Београд 1970, 15—52; J. Grumel, *L'apexion de l'illyricum oriental de la Siecle et de la Calabre au patriarcat de Constantinople*, *Rech. de scien. religieuses*, 40, 1952, 190 sq; cf. Г. Острогорски, *Историја Византије*, 180.

¹⁴ *Georgii Cyprii descriptio orbis Romani*, Leipzig 1890, 27, ed. Gelzer.

¹⁵ J. D. Mansi, XII, 996; XIII, 374.

Источног Илирика Цариградској патријаршији остала под црквеном јурисдикцијом Рима.¹⁶ Ово мишљење потврђују и пописи епархија источне цркве из VIII и IX века, који у јурисдикционо подручје Цариградске патријаршије на јадранској обали убрајају само епископије Драчке митрополије у Новом Епиру и Превалитани.¹⁷

Неодрживост Шишићеве хипотезе доказују и каснији сукоби између Рима и Цариграда око спорног Илирика. Наследник папе Стефана II, Стефан III је на Латеранском концилу у Риму 769. осудио и царев едикт и одлуке Цариградског сабора из 754. који су иконоборци прогласили васељенским.¹⁸ Одсуство далматинских бискупа на иконокластичком сабору 754. и концилу у Риму 769. оспорава хипотезу Ф. Шишића, као и неких других историчара, да је црква у Далмацији обновљена после пада Равене у руке Лангобарда 751, кад се избегли Иван из Равене склонио у византијски Сплит и обновио некадашњу салонитанску цркву са седиштем у Сплиту.¹⁹

Преокрет у Византији који је настао 780. године доласком на престо малолетног Константина VI под регентством царице Ирине довео је поново до зближавања Цариграда и Рима. Царица Ирина је крајем 784. приморала патријарха Павла на абдикацију, а за патријарха је изабран Тарасије који је одмах по свом избору почео преговоре са папом Хадријаном I и источним патријарсима ради сазивања црквеног сабора са циљем да се анулирају одлуке иконоборачког сабора из 754. године. Почетак сабора који је почео 786. у Цркви св. Апостола у Цариграду онемогућили су војници верни иконокластичким традицијама. Тек кад је царица Ирина успела да иконоборачки настројене групе пошаље у Малу Азију почело је заседање сабора, али не у Цариграду него у Никеји.²⁰ Под председништвом патријарха Тарасија и уз присуство посланика папе Хадријана I (772—795), презвитера Петра и Петра монаха, одржано је укупно седам седница. На сабору је прочитано писмо папе Хадријана I упућено цару Константину VI и царици Ирени, али уз изостављање папиног захтева да се под јурисдикцију западне цркве врате раније одузете црквене дијецезе.²¹ Како се види из писма упућеног Карлу Великом, у папином захтеву нису наведене спорне епископије, али позив папиних легата упућен јужноиталским епископима да се врате

¹⁶ J. Ферлуга, *Византиска управа*, 9, 26—27, 30, 34.

¹⁷ C. de Boor, *Nachträge zu den Notitiae episcopatum*, Zeitschrift für Kirchengeschicht, XII, 1890, 520—534.

¹⁸ J. D. Mansi, XII, 701—702.

¹⁹ Попис бискупа даје J. D. Mansi, XII, 714—715; cf. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 290—292.

²⁰ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 184—185; cf. J. D. Mansi, XIII, 991. squ.

²¹ J. D. Mansi, XII, 1055—1075; XIII, 803; cf. G. Ostrogorsky, *Rom und Byzanz im Kampfe um die Bilderverchung*, Sem. Kond. 6, 1933, 73 squ.

под јурисдикцију Рима као да говори да је папа Хадријан I, у жељи да се успостави црквено јединство, био спреман на одрицање од спорног Илирика. Одговор јужноиталских епископа да је за то надлежан цар „и наш патријарх Тарасије“ говори да је повратак Јужне Италије под јурисдикцију Рима био скопчан са миогим готово непремостивим тешкоћама.²²

Сагласно својој првобитној претпоставци да је „мисија Ивана Равењанина“ била „у време између 760. и 769. године“, А. Дабиновић је потпуно произвољно идентификовао Ивана Равењанина, кога помиње Тома Архивакон као обновитеља салонитанске цркве, са Иваном (Јованом), епископом Салониције из Битиније, који се помиње као учесник на сабору у Nikeји 787. године.²³ Сачувана изворна грађа из VIII века зна само за равенског надбискупа Ивана, учесника на Латеранском концилу из 731, кад је за време понтификата папе Гргура III (731—741) осуђен едикт цара Лава III против икона.²⁴ Изгледа невероватно да је цркву у византијском Сплиту организовао равенски надбискуп Иван, учесник на Латеранском концилу из 731. и противник иконоборачке политике цара Лава III, или неки непознати Иван из Равене, без обзира на то да ли се његова мисија у Далмацији датира у време после пада Равене у руке Лангобарда 751. године, како то претпоставља Ф. Шишић, или коју годину касније, на чему инсистира А. Дабиновић.²⁵

Основна је погрешка старијих истраживача у томе што су казивање Томе Архивакона о мисији Ивана Равењанина на обнављању салонитанске цркве уклапали у измишљене историјске оквире и датирали у распону од средине VII до средине VIII века. То све говори да питање црквене јурисдикције у византијској Далмацији стоји у непосредној вези са обнављањем црквене организације, разорене на њеном тлу аварско-словенском инвазијом почетком VII века. Прву историјски веродостојну вест о постојању црквене организације у неком далматинском граду доносе тек франачки државни анали. У њима је забележено да су крајем 805. године на двору Карла Великог у Диденхофену боравили Павле *dux Jadagae* и задарски бискуп Донат као посланици Далматинаца. Разлог за њихов долазак било је сређивање односа у Далмацији која је привремено потпала под врховну власт Франака.²⁶

²² J. D. Mansi, XII, 1073; XIII, 803; *MGH, Epist.* V, 27; cf. Г. Острогорски, *О веровањима*, 164—181.

²³ J. D. Mansi, XIII, 366; А. Дабиновић, *нав. дело*, 197—198, 211.

²⁴ А. Дабиновић, *нав. дело*, 166.

²⁵ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 290—291; А. Дабиновић, *нав. дело*, 241, разликује два Ивана: једног Ивана Салонита са Nikeјског сабора, J. D. Mansi, XIII, 366, а другог савременика Пипина Млавер.

²⁶ J. Ферлуга, *Византијска управа*, 48.

Титула задарског дукса Павла потврђује да је Далмација под франачком влашћу уместо раније проконзуларне провинције преуређена у дукат са седиштем у Задру, који ће и касније бити седиште архонта, односно стратега теме Далмације. У Задру је као седишту провинције, која је заједно са Истром и Венецијом припојена италском краљевству, организована и бискупија, али остаје непознато ко је посветио задарског бискупа и да ли је Задарска бискупија остала самостална као и многе бискупије у Италији, или је стављена под јурисдикцију Равенске надбискупије, односно Аквилејске патријаршије са седиштем у Градежу којој је Карло Велики препустио Истру 803. године, а 811. и све области под франачком влашћу јужно од Драве.²⁷ Податак у франачким аналима да је Карло Велики на свом двору у Диденхофену потврдио прваке Венеције и Далмације који су дошли да му искажу поданичку послушност, као да говори да је том приликом потврђен и задарски бискуп Донат на основу права које је франачким владарима педесет година раније дао папа Захарије да могу потврђивати бискупе у новооснованим провинцијама у којима још нису биле организоване надбискупије.²⁸

Обнављањем византијске власти у Далмацији 809. године, која је потврђена Ахенским мировним уговором из 812. године, није укинута Задарска бискупија. Цар Нићифор I не само да није дирао затечено стање него је нову бискупију обдарио моштима св. Атанасије, остављајући на њеном челу бискупа Доната, иако је он као посланик Карла Великог боравио у Цариграду 907. године.²⁹ И на челу Аквилејске патријаршије остао је Францима одани патријарх Фортунат, мада је Градеж, седиште патријаршије, припао Венецији која је Ахенским мировним уговором враћена под врховну власт Византије.³⁰

После бекства патријарха Фортуната из Градежа у византијски Задар 821. године због оптужби да је водио антифраначку политику, истарски епископи су, заступајући интересе франачке политике, затражили да се аквилејска црква одвоји од градешке пошто је Градеж са Венецијом био под врховном влашћу Византије.³¹ Захтев истарских бискупа је прихваћен и на концилу у Мантови 827, па је аквилејска црква одвојена од градешке. Првој су припале Истра, Либурнија и Хрватска,

²⁷ F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, 178—179. Задарска бискупија је могла бити и самостална пошто су сем Равене, Милана, Цеада, Градежа и Рима, све остале бискупије у време Карла Великог биле без митрополитске организације; cf. V. Kurtscheid, *Historia iuris canonis*, 123, 228.

²⁸ Оснивање нових бискупија добили су франачки краљеви од папе Захарија 742. године; cf. V. Kurtscheid, *нав. дело*, 230.

²⁹ *Византијски извори*, II, Београд 1959, 24, нап. 52.

³⁰ J. Феруга, *Византијска управа*, 46.

³¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 191.

области под франачком влашћу, а другој Венеција и, вероватно, византијска Далмација са бискупијом у Задру.³² У сачуваној изворној грађи нема непосредних података да је Задарска бискупија припала градешкој или аквилејској цркви, али да је припадала западној цркви потврђује листа учесника на Римском концилу који је одржан 853. под председништвом папе Евгенија II. На листи су записана имена тројице задарских свештеника: Захарија и Лава, презвитера Цркве св. Хрисогона, и Григорија, презвитера Цркве св. Атанасије.³³

Листа учесника на Римском концилу одржаном 853. године, са именима тројице задарских презвитера као да потврђује да је у византијској Далмацији до средине IX века била организована једино бискупија у Задру, седишту провинције. Ова чињеница оспорава тврдњу Томе Архибакона да је црквени живот у Далмацији обновио Иван Равењанин, чију мисију старији историчари датирају у средину VII века, Ф. Шишић и В. Новак у средину VIII, а А. Дабиновић у другу половину или крај VIII века.³⁴ Главни Дабиновићев аргумент је једна млађа компилација која помиње равенског надбискупа Ивана, савременика Пипина Млаћег за чије је владавине Далмација привремено потпала под власт Франака.³⁵ Ову на први поглед логичну претпоставку не потврђује изворна грађа с краја VIII века. За понтификата папе Хадријана I (772—795) и папе Лава III (795—816), на челу Равенске надбискупије била су три надбискупа: Лав, Гратиосус и Мартин. За равенског надбискупа Ивана, савременика Пипина Млаћег, не знају ни франачки анали који сигурно не би пропустили да забележе његову тако значајну мисију у Далмацији.

Но и поред тога нема разлога да се Иван Равењанин, коме Тома Архибакон приписује обнову салонитанске цркве, прогласи за легендарну личност, на чему посебно инсистира Н. Клаић. Једину могућност да се податак Томе Архибакона усагласи са чињеничким стањем пружају акта Римског концила одржаног 861. под председништвом папе Николе I (858—867) који је осудио и са надбискупске столице уклонио равенског надбискупа Ивана због кршења црквене дисциплине и неправди учињених бискупима у Либурнији, Венецији и Истри (*per Liburiam, Venetiam et Istram*).³⁶ Далмација се не помиње ни овом приликом, али није неумесна претпоставка да је Иван као надбискуп Равене, у то време престонице италског краљевства, покушао да под јурисдикцију своје цркве стави

³² J. D. Mansi, XIV, 493—502.

³³ J. D. Mansi, XIV, 1020—21.

³⁴ А. Дабиновић, *нав. дело*, 207—210; F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 290—291; В. Новак, *Питање припадности*, 32.

³⁵ А. Дабиновић, *нав. дело*, 207—208.

³⁶ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 125; cf. J. D. Mansi, XV, 602—606.

византијску Далмацију, на коју су претендовале градешка и аквилејска црква. Ову претпоставку потврђује и Томина листа сплитских надбискупа (он неће да зна за бискупе) која почиње са Јустином, савремеником осуђеног равенског надбискупа Ивана. Ако је казивање Томе Архиџакона веродостојно, сплитску цркву је основао и могао основати само равенски надбискуп Иван, осуђен на Римском концилу 861, мада остаје непознато да ли је Иван Равењанин постао „првим сплитским надбискупом“ посвећењем Јустина за сплитског бискупа 840, како је то записано код Томе Архиџакона, или је сплитску цркву обновио сам Иван Равењанин бежањем у византијски Сплит после осуде на Римском концилу 861. године.³⁷

Судећи по захтеву папе Хадријана I на Никејском сабору изгледало је да се Апостолска столица одрекла спорног Илирика, остајући при захтеву да јој се врате само јужноиталске дијецезе које су незаконито узурпирали цареви иконоборци. Супротстављање јужноиталских епископа Риму довело је до новог сукоба између двају водећих црквених седишта за време папе Николе I (858—867) који је јединство хришћанског света темељио на доследном поштовању примата Апостолске столице у свим питањима црквеног и верског живота. Повод за папину интервенцију дошао је из Цариграда убрзо после коначне рестаурације култа икона на црквеном сабору у Цариграду 843. године. Умерену политику патријарха Методија према Апостолској столици, с једне стране је осуђивала странка зилота, спремна да призна папски примат, а са друге сиракушки епископ Григорије који је одбацивао сваку такву помисао. Избор Игњатија за цариградског патријарха 847. године на место преминулог Методија значио је победу странке зилота, чиме је отворен пут за поновно успостављање жељеног црквеног јединства.³⁸ Развој у том правцу прекинуо је државни удар цара Михаила III који је на савет свог ујака цезара Барде сменио Игњатија 858. године и на цариградски патријаршијски трон довео Фотија.³⁹ Присталице смењеног патријарха Игњатија затражиле су арбитражу папе Николе I, који је дату прилику покушао искористити тако да учврсти универзалност римске цркве и да под своју јурисдикцију врати раније одузете црквене дијецезе у Јужној Италији и Илирику. Обраћајући се писмено цару Михаилу III, папа је изразио неслагање с променом на патријаршијском престолу и исто-

³⁷ У *Летопису папа Дукљанина*, 53, ед. В. Мошин, оснивање сплитске надбискупије датира се у време папе Стефана који је живео после Константина (Ђирила) из Солуна, што одговара времену папе Стефана V (885—891).

³⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије* 220; за време патријарха Игњатија, на сабору у Цариграду 854. осуђен је сиракушки епископ Григорије.

³⁹ J. D. Mansi, XV, 517—518; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 223.

времено захтевао да се под јурисдикцију Апостолске столице врате Стари и Нови Епир, Македонија, Тесалија, Ахаја, обе Дакије, Мизија, Дарданија и Превалитана заједно са папским патримонијима на Сицилији и у Калабрији.⁴⁰

Тешко је поверовати да би папа у свом захтеву изоставио Далмацију да је она била предмет спора, на чему посебно инсистира Ф. Шишић. Присуство задарских свештеника на Римском концилу 853. године говори уверљиво о томе да је Апостолска столица сматрала Далмацију својим јурисдикционим подручјем, па се она стога и не појављује на списку спорних црквених дијецеза.

Цар Михаило III је прихватио папин захтев да се сазове црквени сабор који би решио спорна питања. Уз присуство 380 епископа источне цркве и папиних посланика Радоалфа и Захарија, 861. године је одржан сабор у Цариграду који је потврдио Фотијев избор и одбацио папине захтеве. Незадовољан исходом сабора, папа Никола I је 863. сазвао концил у Латерану на којем је анатемисан Фотије, а за законитог патријарха проглашен смењени Игњатије.⁴¹

Заоштрене односе између Рима и Цариграда, још више је погоршала тежња патријарха Фотија да бугарску цркву стави под јурисдикцију Цариграда. Незадовољан политиком патријарха Фотија, бугарски владар Борис Михаило окренуо је леђа Византији и обратио се Риму. Папа Никола I је одмах послао своје легате у Бугарску, што је изазвало оштру реакцију у Цариграду.⁴² Цар Михаило III упућује оштар протест папи, одбацујући папину претензију на супремацију у хришћанском свету. Бранећи примат римске цркве, папа је предложио цару да се преговара о спорним питањима, укључујући и бугарску цркву, али је истог дана упутио посланицу црквеним великодостојницима и свештенству источних цркава, обавештавајући их да је анатемисао патријарха Фотија, да сиракушки епископ није прави епископ него шизматик, да лишава свештеничке части све оне које је посветио Фотије и да признаје само Игњатија за законитог патријарха у Цариграду.⁴³

Папина посланица је наишла на оштар протест патријарха Фотија који је средином 867. на сабору у Цариграду под председништвом цара Михаила III анатемисао папу Николу I и осудио учење римске цркве о исхођењу Св. духа као јере-

⁴⁰ *MGH, Epist.*, VI, 433—439.

⁴¹ J. D. Mansi, XV, 545—546; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 224; за папина писма cf. *MGH. Epist.*, VI, 2, 441—451.

⁴² В. Златарски, *Историја на бугарската држава през средните векове*, Софија 1971, I, 2, 128 sq.

⁴³ *MGH, Epist.*, VI, 2, 454—487, 488—512, 512—533, 533—540; детаљније о томе cf. F. Dvornik, *The Photian schism, History and Legend*, Cambridge 1948.

тичко.⁴⁴ Државни удар који је неколико месеци касније извео Василије I довео је до наглог преокрета: нови цар је одмах сменио Фотија и на патријаршијски трон довео смењеног Игњатија. Цар је о тим променама обавестио папу Хадријана II, који је у међувремену заменио преминулог папу Николу I. Нови папа је у свом одговору похвалио царев поступак и његову изјаву о послушности Апостолској столици.⁴⁵

Ни хипотеза В. Новака да су далматински бискупи прекинули са Апостолском столицом 863. или 867, у време сукоба папе Николе I и патријарха Фотија, нема никакве потврде у сачуваној изворној грађи. Готово аутономан положај Далмације у оквиру царства са којим су везе биле тако лабаве да су „становници градова Далмације“ за време цара Михаила II (820—829), како пише Константин Порфирогенит, „достали самостални, не покуравајући се цару Ромеја ни ма ком другом“, пре намеће сасвим други закључак.⁴⁶ Но и поред разложне Шишићеве критике ове хипотезе, М. Барада је без икаквих нових доказа прихватио Новакову тврдњу, сматрајући да је Нинска бискупија основана 864. кад су далматински бискупи стали уз Фотија, а Хрвати уз Рим. Умешаност Хрвата у сукоб између папе Николе I и патријарха Фотија, Барада доказује доласком Домагоја на хрватски престо, који је за разлику од свог претходника оданог Византији био присталица Рима.⁴⁷

Против Новакове и Барадине хипотезе говоре све историјски значајне појединости. Обнова стварне византијске власти у Далмацији, која је од времена цара Михаила II била готово осамостаљена, настала је тек после смењивања патријарха Фотија и писмено исказане послушности цара Василија I упућене Апостолској столици. Непосредан повод за византијско ангажовање у Далмацији била је појава арабљанске флоте која је опседала Дубровник. На молбу Дубровчана, Василије I је послао сто бродова под командом Никите Орифе. Интервенција византијске флоте значила је и обнову византијског суверенитета у Далмацији која је организована као тема, обухватајући далматинске градове и острва. Врховну власт Византије убрзо су после интервенције византијске флоте у Јадранском мору признали Захумљани, Травуњани и Неретљани. Пошто је сломио Неретљане, Василије I је успео наговорити Хрвате да устану против Франака, а затим је 878. наметнуо Хрватима за владара свог штићеника Здеслава.⁴⁸ То

⁴⁴ V. Grumel, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, Vol. I, 2, 466—468; J. D. Mansi, XV, 803—804.

⁴⁵ *MGH, Epist.*, VI, 2, 747—748.

⁴⁶ *Византијски извори*, II, 14.

⁴⁷ M. Barada, *Episcopus Croaticensis*, Croat. sacra, I, 1931, 181.

⁴⁸ J. Ферлуга, *Византиска управа*, 68—69.

све говори да је непосредније мешање Византије у послове до тада готово аутономне Далмације настало тек после уклањања Фотија и помирења са Римом, кад више није било ни разлога ни потребе да се ревидира њена припадност западној цркви. Свака промена у црквеној припадности Далмације, наметнута византијским оружјем или слободном вољом далматинског клера, наишла би на жесток отпор Апостолске столице и изазвала нове спорове који не би били у интересу ни Рима ни Цариграда.

Припадност Далмације јурисдикционом подручју западне цркве потврђују индиректно и акта црквеног сабора одржаног у Цариграду 869. на захтев папе Хадријана II.⁴⁹ О захтеву папиних легата да се под јурисдикцију западне цркве врате оба Епира, Тесалија и Дарданија, односно Бугарска (Далмација се и овом приликом не помиње) није се могло одлучивати без сагласности бугарског владара Бориса Михаила.⁵⁰ Тек на крају сабора стигли су бугарски изасланици и енергично тражили да бугарска црква потпадне под јурисдикцију Цариградске патријаршије. Жесток протест папиних легата био је узалудан. Сабор је уз сагласност источних патријараха прихватио бугарске захтеве, па је накнадни протест папе Хадријана II упућен 871. године цару Василију I и патријарху Игњатију остао без одговора.⁵¹

Намера Апостолске столице да задобије јурисдикцију над бугарском црквом није напуштала ни Хадријановог наследника папу Јована VIII (872—882), који је првих година свога понтификата био више заокупљен одбраном Рима од напада Арабљана него нерешеним питањима са Цариградском патријаршијом. Папа је тек почетком 878. упутио оштро писмо већ преминулом патријарху Игњатију, кога је у међувремену заменио Фотије, са захтевом да за 30 дана повуче грчке епископе и свештенике из Бугарске.⁵² Уз позив бугарском кнезу Борису Михаилу и неколицини бугарских великаша да се врате под јурисдикцију западне цркве, папа је под претњом екскомуникације позвао грчке епископе и свештенике да за 30 дана напусте Бугарску, правдајући свој захтев канонима светих отаца да је „провинција Илирик, коју сада држи бугарски народ, била под јурисдикцијом Апостолске столице“.⁵³

Сукоб источне и западне цркве око Илирика, који је започео декретом цара Константина V, а настављен и с несмањеном жестином вођен све до понтификата папе Јована VIII, уверљиво говори о томе да Далмација није била предмет

⁴⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 231; cf. J. D. Mansi, XVI, 1—208, 397—406.

⁵⁰ *Житије папе Хадријана*, cf. J. D. Mansi, XV, 812—816.

⁵¹ J. D. Mansi, XV, 819; cf. *MGH, Epist.*, VI, 2, 759—762.

⁵² *MGH, Epist.*, VII, 1, 61—62.

⁵³ *MGH, Epist.*, VII, 1, 58—60, 66, 146—147.

спора, како је тврдио Ф. Шишић, без обзира на то што је обим некадашњег Илирика постепено редукован, да би за понтификата папе Јована VIII био сведен само на територију тадашње бугарске државе.

Папин позив упућен хрватском кнезу Бранимиру, изабраном нинском бискупу Теодосију, свештенству и народу Хрватске, бискупима и првацима далматинских градова два месеца пре него што је средином августа 879. и званично признао раније анатемисаног Фотија за цариградског патријарха чини произвољном Шишићеву претпоставку како је папин покушај да обнови некадашњу салонитанску цркву представља плод неког измишљеног споразума између папе Јована VIII, цара Василија I и патријарха Фотија.⁵⁴ Судећи по садржају и тону упућених писама, папа је поступао потпуно самостално, не тражећи, као ни у случају бугарске цркве, сагласност цара или патријарха. Уосталом, он је признао Фотија за патријарха тек пошто је добио сагласност цара Василија I да ће сазвати црквени сабор који би јурисдикцију над бугарском црквом препустио Апостолској столици. Цар је своје обећање испунио, па је јурисдикција над бугарском црквом на сабору одржаном у Цариграду 879. године препуштена Апостолској столици, што је потврдио и сам папа у писму које је 13. августа 880. упутио цару Василију I.⁵⁵ То све говори да су преговори између папе и цара вођени о бугарској а не далматинској цркви пошто она није ни била предмет спора.

Позив папе Јована VIII упућен бискупима и првацима далматинских градова да се врате „у крило свете Апостолске столице“, или у „крило свете римске цркве“, понавља се и у папиним писмима хрватском кнезу Бранимиру, изабраном нинском бискупу Теодосију и хрватском свештенству и народу. Обраћајући се хрватском кнезу Бранимиру, папа изражава радост због његове жеље да се врати „у крило свете Апостолске столице“ по узору „својих родитеља“, а у писму хрватском свештенству и народу поздравља њихову жељу да се врате „у крило свете римске цркве“, одакле су и њихови „родитељи примили хришћанску науку“.⁵⁶

Већ је Н. Клаић с правом указала на то да папина тврдња о отпадништву хрватског народа од западне цркве није тачна.⁵⁷ Кнез Бранимир долази на хрватски престо као противник византијског штићеника кнеза Здеслава, који је и сам за своје кратке владавине, према речима папе Јована VIII, био одан католичкој цркви.⁵⁸ Познато је, даље, да је Хрватска после

⁵⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 382—384; N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 251.

⁵⁵ *MGH, Epis.*, VII, 1, 229—230; 181—186.

⁵⁶ *MGH, Epis.*, VI, 1, 157; cf. Ф. Шишић, *Приручник*, 202—207.

⁵⁷ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 252; идеја о враћању римској цркви провлачи се у свим писмима папе Ивана VIII.

⁵⁸ F. Šišić, *Приручник*, 202; N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 250 squ.

доласка под франачку врховну власт постала јурисдикционо подручје аквилејске цркве сагласно одлуци Карла Великог. Папин позив изабраном нинском бискупу Теодосију да „као духовни син“ Апостолске столице „по узору својих претходника“ дође на посвећење у Рим а не у неко друго место открива намеру Апостолске столице да ограничи јурисдикционо подручје аквилејске цркве и да Хрватску припоји салонитанској цркви, што је и садржај његовог писма упућеног далматинским бискупима и градским првацима.⁵⁹ Али и поред папиног упозорења, Теодосије одлази на посвећење у Аквилеју а не у Рим, што се види из протестног писма папе Стефана VI упућеног аквилејском патријарху Валберту крајем 886. године.⁶⁰

Ако се имају у виду ове чињенице, очигледно је да папин позив далматинским бискупима и градским првацима да се по примеру „својих претходника и од све душе и слободне воље врате престолу блаженог апостола Петра који је глава и учитељ свих цркава божијих“ да би из Рима „примили част највишег свештенства и форму црквеног уређења“ не потврђује њихово отпадништво од западне цркве, него само намеру Апостолске столице да обнови некадашњу надбискупију чије је бискупије противно папиној вољи приграбила аквилејска црква. То јасно потврђује даљи садржај папиног писма којим позива далматинске бискупе да се „врате у крило свете римске цркве, мајке ваше“ да би „канонски изабран надбискуп вољом и сагласношћу вас свију, дошавши код нас примио бискупско посвећење и свети палиј“. Ако се, наставља папа, колебате „због Грка и Словена што желите да се нама вратите и да примите посвећење и палиј, знајте за сигурно да ћемо се за вас према одредбама светих отаца и наших претходника папа одлучно залагати“. „Ако случајно ову нашу апостолску опомену и канонски пропис презрете да се апостолском седишту римске цркве вратите и да по старим нормама бискупско посвећење и свети палиј примите, знајте да ћете бити екскомуницирани из читаве црквене заједнице.“ На крају их папа опомиње да „ако другде посвећење и палиј тражите“ бићете сматрани „преступницима и непослушним“.⁶¹

Папина интервенција у црквене послове византијске Далмације и Хрватске, која је дошла после папиног оштрог упозорења у међувремену преминулом патријарху Игњатију да у року од 30 дана повуче грчко свештенство из Бугарске, а два месеца раније него што је добио обећање цара Василија I да ће му препустити јурисдикцију над бугарском црквом, што је потврђено и на синоду у Цариграду 879, чини излишним свако мишљење да је препуштање Далмације западној цркви

⁵⁹ F. Šišić, *Priručnik*, 204.

⁶⁰ *Исто*, 209.

⁶¹ *MGH, Epist.*, VII, 1, 157—158; cl. Ф. Шишић, *приручник*, 205—207.

резултат неког договора између Рима и Цариграда.⁶² Намеру Апостолске столице да обнови некадашњу салонитанску надбискупију није отежавала Цариградска патријаршија него су то чиниле градешка и аквилејска црква. Прва је већ раније, на концилу у Мантови 827, тражила да под своју јурисдикцију стави севернодалматинске острвске бискупије, а друга је своја права на територију Хрватске и далматинских приморских градова заснивала на одлуци Карла Великог из 811. године.⁶³ Ономогућавајући намеру Апостолске столице да обнови салонитанску цркву, аквилејски патријарх Валберт је после смрти сплитског бискупа Марина (кога је, ако је веровати Томи Архифакону, посветио у међувремену осуђени равенски надбискуп Иван) ставио под своју јурисдикцију и сплитску бискупију, што је изазвало оштар протест папе Стефана VI. Обраћајући се аквилејском патријарху Валберту крајем 886, папа му пребацује што одбија да посвети епископа у Кому, а прекорачује границе своје дијецезе „посвећујући салонитанског епископа на омаловажење Апостолске столице“.⁶⁴ Из папиног писма упућеног истог дана нинском бискупу Теодосију сазнајемо да је аквилејски патријарх Валберт посветио за сплитског бискупа свог суфрагана Теодосија, који је задржао управу и Нинске бискупије. Папа се овом поступку није нимало зачудио имајући у виду да је Теодосије у почетку свог бискуповања заобишао папу, јер је после смрти „свог претходника пожурнио у аквилејску цркву да тамо прими посвећење, мада је посвећење „требао да прими из апостолске руке у седишту св. Петра“.⁶⁵ Теодосије се у свом одговору правдао да је прихватио бискупски трон у Сплиту да би обновио некадашњу салонитанску цркву. Папа се сагласио са тим, али је посвећење за надбискупа и додељивање палија условио Теодосијевим доласком у Рим, напомињући да „благослов не може добити од оног који благослов нема“.⁶⁶

Последње папине речи најбоље илуструју дугогодишње трвење између Апостолске столице и Аквилејске патријаршије која је, имајући заштиту Франака, повремено оспоравала претензије Рима за успостављање папског примата. Борба за црквену јурисдикцију у византијској Далмацији није вођена између Рима и Цариграда, него између Рима и Аквилеје. Требало је да пробе још неколико деценија да би тек папи Ивану X пошло за руком да 925. године обнови некадашњу Салонитанску надбискупију са седиштем у Сплиту, која је на црквеном плану ујединила Хрватску са византијском Далмацијом.

⁶² F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 382—384.

⁶³ F. Šišić, *Priručnik*, 177, 178—179; M. Kos, *Градиво*, I, 100, сматра да је овај податак у *Chronicon Gradense* фалсификат.

⁶⁴ F. Šišić, *Priručnik*, 209.

⁶⁵ *Исто*, 209—210.

⁶⁶ *Исто*, 210.

CHURCH CONDITIONS IN DALMATIA FROM THE DISTRUCTION OF SALONA TO THE RESTORATION OF ARCHBISHOPRY IN SPLIT

Summary

Very little is known about the organization of church life in Byzantine Dalmatia from the destruction of Salona, (at the beginning of the 7th century), to the beginning of the 9th century. Frankish annals only mention bishop from Zadar, Donat, and dux from Zadar Paul (Paulus dux) who were, by the end of 805., on the court of Charlamagne in Didenhofen as the emmisaries of Dalmatians in order to settle relations in Dalmatia which had come temporarily under the Frankish rule.

When was the archbishopry in Zadar and other Byzantine Dalmatian towns restored remains unknown so far. The majority of historians consider that the church life in Byzantine Dalmatia had been reworsted very early and that it was, for a longer period of time, under the jurisdiction of the Patriarchate in Constantinople. N. Klaić dated that event to the period of Justinian (527—565), F. Sisic to the period of the emperor Leo III (717—741), A. Dabinović to the second half of the 9th century, when, after the Peace of Ahen of 812., the spheres of interested had been divided between the Byzantibe empire and Charlemagne, and V. Novak as well as M. Barada to the period of Patriarch Foti, when Dalmatian bishops, being subjects of the Byzantium, opted for Foti, in 863. or 867.

On the basis of detailed analysis of the existing sources the author proved that all those hypothesis were made on unproven assumptions. In the period of iconoclastic crisis, Leo II or more probably Constantine V, took from Rome the Illiric territory which, at that time, had no restored church organization.

The first church organization was restored in Zadar during the short-lived Frankish rule. This is roven by the mentioning of the Zadar bishop Donat in Frankish state annals. The restoration of the Byzantine rule in Zadar and Dalmatia did not change the existing situation. This is proven by the presence of Zadar priests at the Rome Council which was held in 853. under thepresidency of Pope Eugen II. It confirms that by the second half of the 9th century only one bishopry existed in Byzantine Dalmatia, in Zadar.

The information of Toma The Archdeakon that the Split archbishopry had been restored by certain Ivan Ravenjanin could relate only to archbishop from Ravena, Ivan, who was convicted, during the rule of Pope Nicholas I (858—867) at the Council in Rome in 861., for unjustice done to bishops in Liburnia, Venice and Istria. This assertion is confirmed by Toma The Archdeakon, whose list of Split archbishops began with Justin, the contemporary of Ravena archbishop Ivan. If the naration of Toma The Archdeakon was valid, it meant that only Ravena archbishop Ivan could have restored the Split church in the period when started the vying of Catholic archbishopries from Italy for bishopries in Dalmatia.

The invitation of Pope Ivan VIII sent to bishops and leaders of Dalmatian towns to return to the Holy Apostle Chair has no confirmed value, for this phrase had been repeated in Pope's letters sent to Croatian Prince Branimir, elected bishop from Nin, Teodosije and to Croatian priests and people, although the